

J.P. Heering, *Hugo de Groots Bewijs van den waren godsdienst (1622) als Nederlandstalig leerdicht.*

Inleiding

Vermoedelijk in het jaar 1620 schreef Huigh de Groot zijn godsdienstig apologetisch dichtwerk *Bewijs van den waren godsdienst*. Hij was toen gevangene van de Nederlandse staat op slot Loevestein. Twee jaar daarvoor was hij op last van prins Maurits gearresteerd, samen met Johan van Oldenbarneveld en Rombout Hogerbeets. De bewindslieden werden verdacht van hoogverraad, subsidiair ook van landverraad. Na meer dan acht maanden voorarrest in Den Haag werden zij berecht. De vonnissen kent u: Oldenbarneveld werd ter dood veroordeeld, De Groot en Hogerbeets kregen 'eeuwige' detentie opgelegd, die zij mochten doorbrengen in slot Loevestein.

Grotius beleefde in zijn benarde gevangenis situatie vertroosting aan de beoefening van poëzie. In een brief aan Vossius vertelde hij dat de muzen hem nu aangenamer waren dan ooit te voren.¹ Hij schreef in de Haagse gevangenis een aantal godsdienstige gedichten in de Nederlandse taal, die al spoedig na vervaardiging het licht zagen. Vermoedelijk in oktober 1618, vlak na zijn arrestatie, schreef De Groot een doopcatechese voor zijn dochter Cornelia in Nederlandse verzen.² Het dichtwerkje werd, al of niet met medeweten van de auteur, nog in 1618 gepubliceerd en verscheen onder de titel: *Vraghe en antwoordt over den doop. Ghestelt in zijn gevanckenisse voor zijn dochter Cornelia de Groot, 1618.*³ Kennelijk vond het werkje gretig aftrek, want in het daarop volgende jaar zouden maar liefst acht uitgaven het licht zien.⁴

In Loevestein vervaardigde Grotius zijn grootste Nederlandstalig dichtwerk: *Bewijs van den waren godsdienst*. Uit zijn correspondentie kan men afleiden dat hij dit gedicht in de eerste maanden van 1620 moet hebben geschreven. De titel van het werk stond lange tijd niet vast. Hij omschrijft het gedicht in zijn brieven als een geloofsinleiding (*Isagoge fidei*), en spreekt een enkele keer van *Geloofs Voorberecht*. Dat laatste duidt blijkbaar op een voorlopige titel, want de Bibliothèque Nationale te Parijs bezit een manuscript dat deze titel draagt en een vroege versie bevat van *De Groots Bewijs*

¹ *BW* II no. 596 (Grotius aan G.J. Vossius, 15 december 1619), p. 26.

² *BW* II no. 587, p. 14. (Grotius aan Maria van Reigersberch): "Allerliefste, Ik zend u de Duitsche veerzen voor onze Cornelia. Zy slachten myne gevangenis: Zy zyn langer gevallen dan ik wel meende. Gy en Grootvader moet Cornelia de veerzen wat uitleggen, alzo ik het niet doen en kan. Zijt hiermede Gode bevolen."

³ *BG* no. 59.

⁴ *BG* no. 60-67.

van den waren godsdienst.⁵

1. Grotius en Heinsius

Wie de reeks van vrijwel uitsluitend Latijnse publicaties beziet die Grotius al vóór zijn arrestatie op zijn naam had staan, zal zich erover verbazen dat hij in de gevangenis met een reeks Nederlandstalige gedichten voor de dag kwam.

In zijn jonge jaren was Hugo een vruchtbaar dichter van Neolatijnse poëzie. Hij schreef reeds als kind Latijnse gedichten en ontwikkelde zich in zijn studententijd tot een vooraanstaand humanistisch dichter, die vele genre's beheerste. Van zijn grote taalkundige virtuositeit en zijn literaire vormbeheersing getuigen zijn talrijke epigrammen, lofdichten en andere gelegenheidspoëzie. Het is zeker dat De Groots vriendschap met Daniël Heinsius een belangrijke stimulans vormde voor zijn dichterschap. Heinsius bezat een uitzonderlijke combinatie van literaire en wetenschappelijke talenten en gold in zijn tijd zeker niet als de mindere van De Groot. Weliswaar was Daniël vier jaar ouder dan Hugo, maar hij arriveerde pas aan de Leidse universiteit toen De Groot al was vertrokken en zich als advocaat in Den Haag had gevestigd. De ster van Heinsius rees bijzonder snel in Leiden. Na slechts enkele jaren studie in Leiden werd hij aldaar, zonder ooit een academische graad behaald te hebben, in 1603 buitengewoon hoogleraar in de dichtkunst. Twee jaar later verkreeg hij dezelfde functie voor het Grieks, vier jaar nadien werd hij bibliothecaris van de Leidse universiteitsbibliotheek, weer twee jaar later volgde zijn benoeming tot gewoon hoogleraar in het Grieks, - om slechts enkele klinkende feiten uit zijn 'curriculum vitae' te noemen.

Waarschijnlijk hebben Heinsius en Grotius elkaar omstreeks het jaar 1600 leren kennen in de kleine kring van prijsleerlingen rond de grote Leidse geleerde Joseph Scaliger. Hun vriendschap was van meet af aan bepaald door gemeenschappelijke literaire interesses. Bij tijden correspondeerden de dichters dagelijks met elkaar. Hun briefwisseling verraadt een grote mate van vertrouwelijkheid en vrijmoedigheid, die tot uiting kwam in persoonlijke ontboezemingen en allerlei vormen van scherts en plagerij. In bepaalde kringen waren De Groot en Heinsius onafscheidelijk. Zij werden herhaaldelijk als duo, of zelfs als tweelingpaar aangesproken.⁶ Heinsius en Grotius

⁵ *Geloofs Voorberecht* [= GV]. Zie G. Huet, *Catalogue des manuscrits néerlandais de Bibliothèque Nationale*, Parijs 1886, no. 34: "Manuscrit non signé; copie contemporaine, avec des notes marginales et une partie des corrections de la main de l'auteur, 1620." Een slecht leesbare kopie van dit handschrift bevindt zich in de bibliotheek van het Vredespaleis te 's-Gravenhage [Y4513 n. 517].

⁶ Zo noemde Baudius hen 'O par gemellum amoris antiqua fide' in zijn gedicht "Hugoni Grotio et Danieli Heinsio, incomparabili iuvenum pari", dat te vinden is in: H. Grotius, *Poemata Col-*

hielpen en stimuleerden elkaar, en tegelijk wedijverden zij met elkaar. Een gezonde wedijver, kan men zeggen, die bijzonder vruchtbaar voor beiden was. Hun karakters waren nogal uiteenlopend: Heinsius bezat een uitgesproken fel en levendig gemoed, dat vele soorten uitbarsting kende. Zijn voorkeur voor erotiek en zijn exuberante stijl waren vreemd aan Grotius' preutse en gelijkmatige natuur. De stijl van De Groot's poëzie en proza is daarentegen strak en ietwat onpersoonlijk te noemen. Desondanks koesterden de twee vrienden grote waardering voor elkaars werk. In 1614 voltrok zich een breuk in hun vriendschap, die vermoedelijk verband hield met beider stellingname in de remonstrantse twisten. De Groot stond zoals bekend aan de kant van de remonstranten, terwijl Heinsius zich verbond met de contraremonstrantse partij. Ondanks de breuk kon Heinsius in 1620 nog met warme gevoelens terugblikken op zijn vriendschap met Grotius: "Twintig jaar geleden waren Grotius en ik zo vertrouwd dat wij elkaar dagelijks over vrijwel alles schreven. Hij placht mij op geestige wijze te berispen op mijn vrijgezellenbestaan en ik antwoordde op zijn grappen dan altijd wel met iets wat paste bij onze openhartige omgang, die ontbloot was van elke animositeit en bitterheid."⁷

Toen De Groot in 1621 dankzij de schrandere hulp van zijn vrouw in de befaamde boekenkist was ontsnapt uit Loevestein, schreef Heinsius een lofdicht op Maria van Reigerberch.⁸ Maar enkele jaren later berichtte Maria van Reigerberch zelf aan De Groot: "Als hij, te weten Heinsius, van UE. spreekt, zo zegt hij: 'men zegt veel van Grotius geleerdheid, maar wat heeft hij toch gedaan? Men ziet niet veel van zijn werk'."⁹

lecta, Leiden 1617, p. 531-532. Vgl. Jos. Scaliger *Iul. Caes. f., Poemata Graeca, versa ex Lat., Ital. et Gall. Petrus Scriverius publicabat*, Leiden 1615. Dit werk is aan het tweetal opgedragen: "Viris eximiis ac prorsus divinis Hugoni Grotio Danieli Heinsio".

⁷ Zie J.A. Worp, *De briefwisseling van Constantijn Huygens 1608-1687*, 's-Gravenhage 1911-1917, vol. 1, no. 95, p. 58-59: "Ante hos viginti annos Grotius et ego ita viximus ut de rebus omnibus quotidie et ille ad me et ego scriberem ad illum. Saepe ille coelibatum meum lepide perstrinxit, ego aliquid reposui subinde ad illius iocos, quod candorem utriusque sine ulli felle et acerbitate deceret."

⁸ Dit gedicht, vervaardigd in 1621, is opgenomen in: D. Heinsius, *Poemata Latina et Graeca. Editio post plurimas postrema, longe auctior*, Amsterdam 1649, p. 410: "De Hugone Grotio, ab uxore carceri, in quo ad vitam damnatus erat, erepto."

⁹ *BW* II no. 917 (12 aug. 1624), p. 391.

2. Nederlandstalige poëzie

Gedurende het eerste decennium van de zeventiende eeuw publiceerden Heinsius en Grotius vrijwel uitsluitend Neolatiijnse poëzie, die aan de strenge literaire vereisten van het classicisme voldeed. De gangbare literatuur in de landstaal, zoals de poëzie van de Rederijkers, kon de toets van het classicisme niet doorstaan en was in de ogen der humanisten dan ook onzuiver en minderwaardig.

In die situatie kwam verandering toen in 1616 de bundel *Nederduytsche Poemata* van Heinsius het licht zag.¹⁰ Deze uitgave betekende een beslissend keerpunt in de waardering van de Nederlandstalige poëzie.¹¹ Petrus Scriverius, die voor de publicatie van de gedichten had gezorgd, schreef een belangwekkende voorrede, die wel als "een programma van de nationale renaissance" is gekarakteriseerd.¹² In deze voorrede hekelt Scriverius zijn landgenoten in de verwaarlozing van hun moedertaal en wijst hij op het ontstaan van de nationale literatuur in Italië, Spanje en Frankrijk. Het is volgens Scriverius de grote verdienste van Heinsius dat zijn Nederlandstalige poëzie met glans de toets van het classicisme doorstaat.

De bundel van Heinsius' *Nederduytsche Poemata* bevat onder meer een uitgebreide "Lof-sanck van Bacchus".¹³ Deze hymne is aanmerkelijk omvangrijker en gecompliceerder dan een van zijn jeugdgedichten. Aan het gedicht is een uitgebreid door Scriverius samengesteld notenapparaat toegevoegd, om de vele toespeelingen op de antieke literatuur voor de wat minder geleerde lezers toe te lichten. Heinsius heeft het gedicht voor het eerst in 1614 op vastenavond (12 februari) in zijn vrienden-

¹⁰ D. Heinsius, *Nederduytsche Poemata. Bij een vergadert en uytgegeven door P.[etrus] S.[criverius]*, Amsterdam 1616. Onlangs verscheen een heruitgave: D. Heinsius, *Nederduytsche Poemata. Faksimiledruck nach der Erstausgabe von 1616. Herausgegeben und eingeleitet von Barbara Becker-Cantarino*, Bern/Frankfurt a. Main 1983.

¹¹ Zie hierover P. Tuynman, "Petrus Scriverius: 12 January 1576-30 April 1660", in *Quaerendo*, VII (1977), p. 5-37.

¹² *Bacchus en Christus. Twee lofzangen van Daniël Heinsius. Opnieuw uitgegeven door L.P.H. Rank, J.D.P. Warners en F.L. Zwaan* [Zwolse drukken en herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden], Zwolle 1965, p. 14.

¹³ De volledige titel luidt: *Hymnus oft Lof-sanck van Bacchus, Waer in 't gebruyck ende misbruyck vande Wijn beschreven wort.* Zie over deze hymne B. Becker-Cantarino, *Daniel Heinsius (1580-1655)*, New York 1977, p. 42-48.

kring voorgedragen.¹⁴ In 1616 verscheen een ander uitgebreid dichtwerk van zijn hand: de *Lofsanck van Iesus Christus*.¹⁵ Heinsius beseftte dat de overgang van Bacchus naar Christus wel enige toelichting vroeg. In een inleidend gedicht neemt de auteur met enige weemoed afscheid van zijn jeugd en daarmee van zijn favoriete thema, de liefde.¹⁶

De Christushymne is evenals de lofzang van Bacchus een geleerd dichtwerk. De literaire en theologische eruditie in het gedicht vervat is ontzagwekkend, hetgeen is af te lezen aan het apparaat van verklarende aantekeningen van Scriverius dat in omvang het werk zelfs meer dan drie maal overtreft. De hymne wordt gedragen door een sterk retorische tendens. Men kan het werk met recht als een geloofsverdediging karakteriseren. Heinsius wil zijn lezers overtuigen en het christelijk geloof door middel van belering en argumentatie 'bewijzen'. Men zie het prachtige retorische slot van de voorrede van de *Lof-sanck van Iesus Christus*, waarin de auteur tot zeven maal toe hamert op het bewijzen.¹⁷

¹⁴ Zie de voorrede "Daniel Heinsius aen de Heer P. Scriverius" van de *Lof-sanck van Bacchus*, fol. 6.

¹⁵ Dan. Heinsius, *Lof-sanck van Iesus Christus, den eenigen ende eeuwigen Sone Godes. Met noodelicke Uytleggingen aenwijzende den gront van het out Christelick geloof, in den selven vervat*, Amsterdam 1616. Vgl. B. Becker-Cantarino, *Daniël Heinsius (1580-1655)*, p. 48-54.

¹⁶ "De vruchten van de jeucht, de soetheyt van het minnen,
Een rechte toovery, van ons en onse sinnen,
Is nu met ons geweest. Ick late Venus gaen.
En met het blinde kint zijn blinde wercken staan.
Den hemel eyst het zijn."
Gecit. uit *Bacchus en Christus*, p. 199.

¹⁷ Zie *Bacchus en Christus*, p. 198: "Mijn voornemen ende oogmerck is geweest, onsen Heere Christum, op de wijze van de oude Christenen van alle tijden, groot te maecken : te bewijzen dat hij werckt van eeuwigheyt : te bewijzen dat hy is waerachtig God met den Vader : te bewijzen dat hy is onsen God met den Vader : te bewijzen dat hy is het eynde van alle beyde de verbonden ende sacramenten van deselve, jae den instelder ende maecker van de selve; als sijnde het hoofd ende het leven dat wij door de selve in hem leven : te bewijzen dat hij is deselve : te bewijzen dat hy was, eer wij waren : dat hy was eer hy was wat wij waren : dat hy bij de zijne is geweest voor den tijt : de zijne heeft bewaart voor dien tijt; het werck van de salicheyt gevoordert voor den tijt : tot dat hy om ons is geworden dat wy zijn, ende heeft ons gemaect dat wy niet en waren. Oock om te bewijzen..."[cursiveringen van mij, J.P.H.].

3. De Groots Bewijs en De veritate

Het signaal dat Scriverius en Heinsius in 1616 met de publicatie *Nederduytsche Poemata* hadden gegeven zal niet onopgemerkt aan De Groot voorbij zijn gegaan. Vermoedelijk vormde Heinsius' poëzie voor Grotius een uitdaging en aansporing om zelf ook met Nederlandse gedichten voor de dag te komen. De oude wedijver met zijn voormalige kunstbroeder kan hier een rol hebben gespeeld. De gedichten die De Groot in gevangenschap schreef, sluiten vormtechnisch nauw aan bij de classicistische dichtwerken van Heinsius; in het bijzonder bij de juistgenoemde hymnen.¹⁸ Met enige goede wil zou men De Groots *Bewijs van den waren godsdienst* (1622) als een pendant van of een antwoord op Heinsius' *Lofsanck van Iesus Christus* kunnen beschouwen. Het *Bewijs* is evenals de *Lofsanck* een geleerd dichtwerk met een sterk retorische inslag, dat volledig voldoet aan de classicistische vereisten zoals die door Scriverius aan de Nederlandstalige poëzie werden gesteld en door Heinsius voorbeeldig waren gerealiseerd. Aangezien niets erop wijst dat De Groot bekend was met Heinsius' Franse modellen of andere renaissance-dichters in de landstaal, ligt het voor de hand te veronderstellen dat Hugo teruggreep op de poëzie van zijn vroegere boezemvriend die hij zeker wel kende.¹⁹

Nog voordat het *Bewijs van den waren godsdienst* was gedrukt, dacht Grotius al aan een Latijnse vertaling of parafrase van het werk. In december 1621 verzocht de auteur Franciscus Junius jr. een Latijnse vertaling van zijn geloofsverdediging te maken. Junius liet echter verstek gaan, zodat De Groot het karwei zelf op zich nam in 1626. De eerste Latijnse editie verscheen een jaar later onder de titel: *Sensus librorum sex quos pro veritate religionis christianae Batavice scripsit Hugo Grotius*.²⁰ Deze omslachtige titel geeft het verband met het Nederlands dichtwerk duidelijk weer. Het werk was opgedra-

¹⁸ Zie over deze classicistische poëzie: P. Tuynman, art. cit., p. 13-20; en Th. Weevers, *The poetry of the Netherlands in its European context: 1170-1930*, Londen 1960, p. 73-78.

¹⁹ Grotius had in zijn bibliotheek Heinsius' *Lof-sanck van Iesus Christus* en waarschijnlijk ook diens *Nederduytsche Poemata*. Zie P.C. Molhuysen, "De bibliotheek van Hugo de Groot in 1618" in *Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeling Letterkunde*, nieuwe reeks 6 (1943), p. 45-63, no. 163: "Loffsangh Hensy" en no. 151 of 184: "Poemata Hensy". Dat De Groot zich bewust was van het belang van de publicatie van Heinsius' poëzie, blijkt uit zijn brieven aan P.C. Hooft in 1616: vgl. A.C.G.M. Eyffinger, *Grotius Poeta. Aspecten van Hugo Grotius' dichterschap*, ['s-Gravenhage 1979], p. 226-232.

²⁰ BG no. 944.

gen aan Jérôme Bignon, advocaat-generaal van het Franse parlement te Parijs.²¹ De tweede editie verscheen in 1629 en was getiteld *De veritate religionis christianae*. De vereenvoudigde titel, die De Groot sindsdien handhaafde, lijkt erop te wijzen dat de auteur zijn Latijnse bewerking als een onafhankelijk werk ten opzichte van het oorspronkelijk leerdicht wenste te zien.

In *De veritate* zijn de alexandrijnen van het dichtwerk uiteraard verdwenen, alsmede tal van alledaagse voorbeelden en vergelijkingen die het gedicht nu eens sieren dan weer belasten. De tekst van het Latijnse prozatractaat is aanzienlijk beknopter en beter gedocumenteerd. In plaats van toespelingen en omschrijvingen geeft de auteur thans nauwkeurig namen en feiten. De structuur van het werk treedt in de Latijnse versie duidelijker aan het licht, doordat De Groot bij scharnierpunten in het betoog verhelderende overgangszinnen toevoegde. De bewerking van het Nederlandse leerdicht tot het Latijnse tractaat betekent dus inhoudelijk gezien zeker een vooruitgang. De vele slordigheden zijn verdwenen, het betoog is beknopt en helder - een combinatie van *brevitas* en *perspicuitas* zoals De Groot voorstond.

Maar deze toegenomen strakheid kan men ook zien als een verarming, ja een verlies. Uit het Latijnse tractaat spreekt onmiskenbaar een zekere droogheid, zo men wil een intellectuaal-monotonie. De charme van het retorisch dichtwerk verdween, de gloed ging verloren, de levendige toon die hier en daar zelfs pathetische momenten kende mist men in *De veritate* vrijwel geheel. Ik zal dit illustreren aan de hand van enkele voorbeelden uit inleiding en slot van het *Bewijs*. Het gedicht opent met een 'Vermaningh aen de Hollanders', waarvan de eerste regels aldus luiden:

"Trouwhartig Hollandsch volk, vermaert van meenig eeuw,
Die nu al over langh de vlagge van de Leeuw
Doen vliegen hebt soo verr' de wind heeft konnen dragen
En Uwen naem verbreyd, soo daer 't begint te dagen
Als daer den avond rijst, jae wyder zyt gegaan
Dan hem de son wel strekt door synen dwerschen baen."²²

²¹ *Sensus*, p. 1: "Ad virum Amplissimum, Hieronymum Bignonum, Advocatum Regium in summo auditorio Parisiensi. Quaerere identidem ex me soles, vir et de patria tua et de literis et, si id adjici pateris, de me quoque optime merite, Hieronyme Bignone, quod argumentum sit eorum librorum, quos pro religione christiana patriae meae sermone scripsi. Neque id quaerere te miror. Non enim ignoras, ut qui omnia legi digna, et quidem tanto cum judicio legeris, quantum excoluerint istam materiam philosophica subtilitate Raemundus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem tum eruditione, tum facundia vestras Philippus Mornaes."

²² *Bewijs*, 1.

Vergelijkt men dit met de opening van *De veritate*, dan springt het verschil nogal in het oog. De opdracht aan het Hollands volk is vervallen en daarvoor in de plaats is een aanspraak tot zijn Parijse vriend Jérôme Bignon gekomen, waarin Grotius in een achttal lange zinnen zakelijk uiteenzet waarom hij het werk heeft geschreven.

Aan het slot van zijn *Bewijs* richt De Groot zich opnieuw rechtstreeks tot de Hollanders:

"Neemt niet onwaerdig aen dit werkstuk myner handen,
O des aardbodems merckt, o bloem der Nederlanden,
Schoon Holland: laet dit sijn in plaats van my by u.
Mijn Koningin: ik toon soo als ik kan nogh nu
De liefde die ik heb altijd tot u gedragen
En draegh en dragen sal voorts alle myne dagen.
Vind gy hier iet het welk u dunkt te wesen goed,
Bedank hem sonder wien geen mensch iet goeds en doet.
Is hier of daer gemist, erinnert met meedogen
U selven wat een wolk bedwelmt der menschen oogen :
Verschoon veel liever 't werk dan dat gy 't bitter laekt
En denkt, och heer, het is te Loevesteyn gemaekt."²³

De auteur toont volgens de regels der welsprekendheid aan het slot zijn emoties, ten einde zijn publiek definitief voor zich te winnen.²⁴ Op lyrische wijze omschrijft Grotius zijn vaderland. Hij biedt de Hollanders zijn werk met een pathetisch gebaar aan: "laet dit sijn in plaats van my by u". De hele tragiek van zijn politieke val, gevangenschap en ballingschap klinkt in deze regel door. De beroemde laatste regel van het werk is nog eens een toespeling op zijn droevige lot en daarmee een verhuld appel op zeker medelijden: "En denkt, och heer, het is te Loevesteyn gemaekt."

Het slot van *De veritate* is aanzienlijk zakelijker en beknopter. De laatste zin van het Latijnse tractaat is een samenvatting van het zojuist geciteerde slotgedeelte van *Bewijs* en luidt aldus: "Postremo loco reversa, unde exierat, ad lectores populares oratio obsecrat eos, si quid hic boni est, de eo agant Deo gratias; si quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturae hominum ad multos errores pronae, tum et loci ac temporis, quo opus hoc effusum verius quam elaboratum est." Het lijkt me duidelijk dat deze zin de spanning van het slot van het *Bewijs* geheel mist.

Conclusie

Het succes van de Latijnse versie steekt schril af tegen de betrekkelijke onbekendheid van het oorspronkelijk dichtwerk. Van De Groots *Bewijs* verschenen niet meer dan 9 edities; het

²³ *Bewijs*, 167.

²⁴ Zie H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*,² München 1970, p. 236.

aantal edities en vertalingen van *De veritate* bedraagt als ik goed heb geteld 150. Men kan zich wat verbazen over de grote populariteit van de Latijnse versie van het werk. De inhoud van het werk is, zoals ik in mijn proefschrift heb trachten aan te tonen, volkomen traditioneel - ook al gaan de boeken twee en drie rechtstreeks terug op een onbekend werk van de radicale jurist en theoloog Socinus. Een nieuwe kritische editie van *De veritate* moge een wetenschappelijk desideratum zijn. De vraag is of voor dat droge proza nog geïnteresseerde lezers te vinden zijn. Ik vermoed dat een herdruk van *De Groots Bewijs van den waren godsdienst* voor de hedendaagse lezer in ieder geval wat beter verteerbaar zal zijn.

J.J. van Heel, Johan Meerman en de editio princeps van de *Parallela* van Hugo de Groot

In 1800 kocht de Haagse oud-regent en bibliofiel Johan Meerman op de veilig van de bibliotheek van wijlen prof. Bondam het handschrift van het derde boek van een nog onuitgegeven jeugdwerk van De Groot, de *Parallela rerumpublicarum* (Vergelijking der gemenebesten). Meermans belangstelling voor dit werk is goed te verklaren. In zijn studietijd maakte hij uitvoerig kennis met het werk van De Groot. Bovendien werd binnen de familie Meerman de relatie van Dirk Meerman met De Groot duchtig opgeklopt. In de loop van enkele jaren werd het werk door Meerman gepubliceerd, voorzien van inleiding, vertaling en commentaar.

Meerman deed onderzoek naar de herkomst van het handschrift. De oudste bekende bezitter van het handschrift was de predikant David Flud van Giffen, wiens bibliotheek in 1705 in Den Haag werd geveild. Langs nog niet geheel opgehelderde wegen kwam het in 1788 in het bezit van Bondam. De door Meerman verstrekte gegevens zijn nu belangrijk aangevuld, onder meer met het feit dat er in 1705 nog één handschrift van boek I en twee van boek III bestonden.

Uit de analyse van de inleiding, aantekeningen en persoonlijke correspondentie van Meerman blijkt dat de uitgave van De Groot voor hem niet alleen een wetenschappelijk doel diende. "De naam van Grotius is een voortreffelyke mantel, veele waarheden smakelyk te maken, die men anders met eenige twyfeling zou verwerpen", aldus een goede verstaander uit Meermans familiekring.